

Enn Esko „1940ndate aastate Kohila mõis“

Teadupärast ei olnud Eestimaa mõisad väga suured, pinnalt jäid nad alla 1000 hektari, üsna tavaline oli 500-700 hektarit. Ilmselt oli ka Kohila mõis umbes sama suur. Küllaltki palju maad oli karjakopliite all. Üle raudtee jäävas Nonnis ja mõisasüdamest põhja pool, küla jõe mõlemal kaldal, oli karjamaa hobuste tarvis. Sigu karjatati jõe kallastel.

Vilja koristamine oli pikk töö. Rukist lõigati viljalõikajaga, sealt pudenes see vihusuuruste kimpudena maha. Kimbud võeti üles, seoti vihkudeks ja pandi hakki. Kui vihud olid tahenenud, viidi need küünidesse. Küüne oli mõisal kolm: üks mõisast põhja pool (nime enam ei mäleta), teine asus üle raudtee Raadikul ja kolmas, kivist küün, paiknes jõe ääres, aida tagant mineva tee veeres. Need olid 40-50 m pikkused paekivist ehitised, kummaski küljes kaks laia ust, kust sai kahehobusevankri koormaga sisse sõita. Sinna veeti kuivanud vili varjule. Rehepeksumasinaga hakati peksma alles siis, kui sügisesed põllutööd olid tehtud.

Lühemad viljad - oder, nisu, kaer, pandi rökukudesse kuivama ja kui oli parajalt kuiv, siis veeti küüni, pandi virna ning hiljem masindati. Põhk ja aganad jäid küüni. Küünides hoiti ka ristikut ja muud põlluheina. Heinu hoiti ka mõisa südames ühe lauda, hilisema sigala lakas. Sinna sõideti sepikoja poolt koormaga üles. Hiljem ehitati sellest kõrgeist lakapealsest sovhoosi kontor.

Minu vanemad tulid Kohila mõisa tööle 1940. aastal. Mõisa töölisi kutsuti siis veel moonameesteks, sest peale rahapalga said nad veel ka moonu, milles lepingu tegemise ajal oli kokku lepitud. Enne sõda jagunes töötasu kaheks: 50 % oli rahas ja 50 % natuuras. Meie peres peeti selle moonaga siga ja kanu. Jahukotid seisisid trepikojas.

Ait-kuivati, praegune valla raamatukogu

Mõisa viljaait oli laega ja lael oli luukidega ava ning kottide ülesvinnamise seade. Seadmega tõsteti üles mõisa vili, mis läks jahvatamisele. Jahvatati sigadele, tööliste loomade tarbeks ja ka müügiks. Lae peal oli lihtne viljakotte kärutada veski viljakolude juurde.

Tolmune veski asus nagu eraldi, oli seinaga eraldatud. Aidapoolses osas oli 5-6 meetri laiune ruum, mis oli ühenduses kuivati ja aidaga. Sinna sai kühveldada kuivanud vilja, seal seda ka sorteeriti.

Vilja kuivatati tihedatel traadist restidel, mis pidid asuma veski ja aida laega ühel tasapinnal (või olid nad veidi kõrgemal?). Reste sai salvede kohale liigutada. Restide täitmine toimus veski tõstukiga üles tõstetud kottidest. Kottidesse tuli vili rehepeksumasinast. Mäletan, et viljakotte oli veskis ja aidas tohutult. Naiste üks talviseid töid oligi viljakottide lappimine. Selline on minu praegune ettekujutus kuivati, aida ja veski koostööst.

Kuivati ees oli suur laoplatz, kuhu veeti talvel mõisa ja vabriku metsast kütteks haokubusid. Kubu mõõdud olid 1 meeter pikkust ja 50 cm läbimõõtu. Sõjajärgsel ajal kasvasid kuivati seina taga vaarikad. Mäletan, et ühel korral pääsesin sinna koos isaga ja vitsutasin marju korraliku kõhutäie.

Aida otsa taguselt teelt pääses Kivikale, ujumiskohta, kus käisime suveõhtutel suplemas. Isa ujus, mina veel ei osanud, sulistasin niisama. Ujumiskoht oli pika paekivist mõisaküüni taga, see varjas supluspaika põhjatuule eest. Nõlvast alla kasvas suur kahar toomingas ja mõned lepad. Nende kõrval oli kahe kambriga riietusmaja. Tuleb meelde, et Kohila poisikesed käisid piilumas, kui lasteaia juhataja, bonneks kutsutud Olga Reimand seal alasti suplemas käis. Ujuda ta ei osanud, sulistas umbes meetri sügavuses vees. Piiluti toominga otsast ja pöösastest. Vahel piilujad ka avastati ja siis oli kiljumist ning kõva sajatamist. Sellest hoolimata jätkas bonne järjepidevat alasti suplemist. Mõnikord olid piilujateks ka täiskasvanud mehed, sellest hoolimata jäi bonne vanatüdrukaks ja võttis kasupojaks Taltside noorema poja Jüri.

Kuivati aia taga oli kollase maja prügikast, kust aeg-ajalt võis leida igasuguseid huvitavaid lauanõusid, millel mõni väike killuke küljest ära või midagi muud katki. Toidujäätmeid sinna ei pandud.

Kollase maja tagune aed

Kollasest majast allapoole jäi sissekäik aeda, kust pääses jõe ääres asuva kahekordse maja puukuuride taha. Seal seisis köetav kivist seintega kasvamaja või triiphoone, nagu siis nimetati. Selle kõrval asus pikk lavade rida. Lavade soojendamiseks kasutati hobusesõnnikut, mida pandi juba sügisel paksu kihina lava mulla alla. Kevadel, kui päike hakkas mulda kütma, läks sõnnik "põlema" - oli nii kuum, et söestus ja klaasialune õhk muutus suviselt soojaks.

Paremat kätt aia sissekäigu juures nõlva sees oli aia abihoone. Selle alumises otsas asus tööriistade, kärude, kastide ja muu sarnase panipaik. Kõrvalruumis oli aga aiasaaduste ladu. Ühtlasi oli see ka köögiviljade ja marjade müügikoht. Hoone tagumine osa asetnes kaldanõlva sees ja oli nagu kelder või jahe hoiuruum. Aia selles nurgas, mis asus veel allpool, päris jõe ääres, paiknesid purskkaev ja autahvel. Üle tee, jõeäärsel ja Tööstuse tänava nurgal asus kuulutuste tahvel.

Loss ja tema inimesed

Lossi jõepoolsel küljel, Tööstuse tänava poolel, oli ambulants. Lossi teises otsas asus korter, kus pärast sõda elas vabriku partorg, endine orkestrijuhut ja korpusemees Voldemar Loit. Tema naine oli koolis eesti keele õpetaja, kes pani lapsi kirjandi asemel luuletusi kirjutama. Mõni aeg hiljem avastati, et Loit oli enne sõda kuulunud koolijuhatajana Kaitseliitu. Selle eest heideti ta parteist välja.

Lossi alumise korruse paremas tiivas asus paberivabriku kontor. Teises tiivas aga Paukamaa korter. Edasi, eraldi sissekäiguga, oli nende vahel velskri korter. Esimene velsker oli Korkmann, vanem mees. Tema tütar, nüüd juba surnud Lilian, oli abielus alevis Lõuna tänaval elanud sepa Lääne pojaga. Roland Lään oli samuti endine korpusemees ja esialgu Kose, siis Rapla rajooni parteikomitee I sekretär. Naise pärast heideti parteist välja, siis aga võeti jälle tagasi ja lasti kõrgetes ametites töötada. Nende poeg Tanel Lään õppis näitlejaks.

Korkmanni järel elas selles korteris velsker Ants Saar, kes hiljem lahkus Nõmmele. Saar paistis silma igasuguste tehniliste mudelite ehitamisega. Nägin tema toa põrandal umbes kolmemeetrise läbimõõduga raudteeringi, millel liikus vedur mitme vaguniga. Mees ise seisis ühe jalaga veduril ja teisega vagunil ning elektrijõul töötav mootorvedur jõudis kogu seda koormat vedada.

Lossi mõisapoolses otsas, vasakut kätt, keldrikäigu alguses, olid ilmselt endised mõisa kontoriruumid, kus hoiti luku taga igasuguseid kaustu, kontoriraamatuid ja muid pabereid. Need olid seal virnas vanadel laudadel, riiulitel, pinkidel. Siis kui sakslased lahkusid, koliti kontor praegu varemetes oleva maja esimesele korrusele. Meie pere elas sama maja teisel korrusel.

Vinkelmaja

Vinkelmaja, mis on kuivati-aida vastas üle Tööstuse tänava, oli elumaja. Trepikojad olid maja otstes ja osa kortereid asus ka katuse all. Kahjuks olen suures osas sealsete elanike nimed vahepealsete aastatega unustanud, mäletan vaid mõnda.

Meenub näiteks, et Posti tänava poolse külje kagupoolses otsas elasid Michelised. Nende poeg oli Püsivuse jalgpallimeeskonna väravaaht, igati soliidne noormees. Ta võeti sõjaväkke ja sai seal surma. Maja vinklis, nurgakorteris, elas vabriku hoovimeister Paul Leyden - üle 190 cm pikk, kogukas, soliidne kuuekümnendates aastates mees. Ta oli pärit kusagilt Kolga-Jaanist, oli teeninud tsaariarmees ja vahetult enne revolutsiooni kapteni aukraadis tsaari ihukaitses olnud. Leyden oli abielus rikka, paljusid keeli valdava, klaverit ja muid pille mängiva venelannast vürsti-

või aadliprouaga, kes käis riides sajandi alguse aastate moe järgi. Naise kaudu olid nad saanud Peterburis mitme suure kivimaja omanikuks, mis muidugi pärast revolutsiooni kohe natsionaliseeriti.

Pr . Leyden oli vaimuhaige ja kogu nende elu sõltus tema hetkehäälestusest. Kui seis oli normaalne, suhtles naine tagasihoidlikult ja sõbralikult naabritega ning oli ka muidu kena. Näiteks kutsus ta suurte pühade eel lapsed endale külla, kostitas neid tee ja küpsistega ning korraldas ühislaulmisi. Kui proua vaimne tasakaal aga kadus, võttis ta kuurist nööri sae ja hakkas näiteks elektriposte maha saagima. Palju kahju ta sellega kunagi teha ei jõudnud, suutis vaevu postile 2-3 cm sügavuse löike teha, sest tavaliselt kutsuti niisugustel puhkudel kohe mees kohale, kes väikese hullukese koju viis ja ilmselt mingeid rahusteid andis. Vaimuhaiglasse ta naist viia ei lubanud. Mäletan, et kord oli nende korteris tulekahju, mis tekkis sellest, et naine viis ühest küdevast ahjust teise hõõguvaid süsi ning teel süttisid kogemata ukse külgekardinad. Olgu öeldud, et üldse oli nende korter asjade ja asjakestega üleasustatud.

Meenub üks perekond, kelle tütar oli tiisikusehaige ja raskes surmaeelses seisundis. Teda toodi ilusatel suvepäevadel välja varjulisse kohta lamama. Enne ja ka pärast sõda oli tiisikus üsnagi levinud haigus. Ka Kohilas suri tiisikusse küllaltki palju noori inimesi.

Maja nimega Virtsahvt ja tema asukad

Nüüd veel siis sellest praegu varemtes olevast majast, kus me perega aastatel 1941-1957 elasime. Meie esimene elukoht Kohilas oli tegelikult vabriku raudtee ääres lauda otsas asunud kahel korrusel paiknenud korter. 1941. aastal kolisime aga Saksamaale lahkunud Jürgensitest vabaks jäänud eluruumidesse. Mõisa kontor oli siis seal all juba olemas. Meie päralt oli maja kiviosa teine korrus, ainult lõunapoolses nurgatoas elasid vahel lühikest aega üksikud noorikud. Maja alumise korruse verandalt oli sissepääs kontorisse. Kontorile kuuluski enamik ruume, ainult põhjapoolses osas oli kaks tuba korteriks muudetud. Mõnda aega elas seal sovhoosi peamehaanik Ülo Toompere.

Maja kiviosale oli juurde tehtud puidust kahekordne pansionaati meenutav juurdeehitis, mille peamine sissekäik oli maja otsast, Põllu tänavalt. Maja aadressiks oligi Põllu 3. Alumisel korrusel asusid vasakut kätt köök, sahvver ja vist ka perenaise, rahva suus virtinaks kutsutu korter. Tema tegi majas elanud üksikutele vabriku ametnikele süüa. Nende tubades pliite ei olnud, aga ahjud olid küll. Alkorrusel paiknes nn söögisaal - suurem ilma akendeta ruum, kuhu pääses ka õuepoolse rõdu kaudu. Mõnda aega oli seal ka midagi vabriku klubi taolist, kus minagi oma esimesed arglikud tantsusammud tegin. Selle kõrval, ühes väiksemas toas, seisid vabriku raamatukogu kapid raamatute ja ajalehtede kaustadega. Need ja piljardi- ning koroonalauad olid varem olnud lossi teisel korrusel. Lasteaia päralt oli algul vaid lossi teise korruse parempoolne osa kontori kohal, hiljem, kui juurde tulid söimerühmad ja muu värk, koliti klubiruumid sealt ära.

Põllu tänav 3 asunud ametnike kodu kutsuti rahvasuus virtsahvtiks. Teisel korrusel elasid bonne Reimand, Fissbachi, Tšerkassovi ja Moori nimelised ametnikud ning veel mõni, keda ma enam ei mäleta. Sealt, nende tiivast, tuli uks ka meie korterisse.

Pärast sõda elasid nendes ruumides Venemaalt, Lätist ja mujalt üle suure Nõukogude Liidu koolidest Eestisse suunatud mitmesugused ametnikud. Perenaist nendel ei olnud söögisaali ka muidugi enam mitte. Aga veel enne nende tulekut, kohe sõja lõpu eel, peatus nendes ruumides Kuramaalt naasnud kindral Alliku diviisi staap. Nende autod olid mõisa ees platsil, kuivati ümber ja mujal ümbruskonnas, kus oli puudealuseid varjulisi kohti. Muide, 1941. aastal olid samas puude all varjus paarkümmend sakslaste spetsautot, ilmselt kas side või raadioluure omasid. Neist jäi maha üht-teist poisikesi huvitavat kola, mis sai üles korjatud. Meeles on seegi, et sakslased pakkusid poistele maitsta oma toitu, põhiliselt putrusid ja vahel ka kommi. Terve saksa aja elas Virtsahvtis üks hauptmanni auastmes Saksa ohvitser, ilmselt raadioluure mees.

Varem laius postkontorist raudteejaama ja Kapa männikuni põld. Seal, punase küüni vastas, asus sakslasel mingi ilma akendeta rohekas-hall metallist majake, mille katusel olid omapärased antennid. Kord pakkus see mees meie emale 32 bassiga akordioni, soovides selle eest 10 kg seapekki või sealiha. Ema ei riskinud liha anda, oli ikkagi sõja aeg ja peres mitu last toita. Pärast, kümnekond aastat hiljem, kahetses ta seda. Aga see tuli alles siis, kui mu kolm õde olid minu ostetud pilli ribadeks mänginud. Mingil ajal elasid Virtsahvti tubades ka KGB mehed, osa neist kandsid vormi, osa oli erariietes.

Jääkeller ja muud tähtsad objektid

Jääkeldrist peab kindlasti ka rääkima. Igal kevadtalvel täideti seda vabriku paisjärvest võetud jääga. See veeti kohale hobustega spetsiaalsetel regedel, mida kasutati ka jäätükkide veest väljatõmbamisel. Jääkeldri keskmine, suurem osa täideti virna laotud jäätükkidega. Keldri mõlemas otsas olid külmad ruumid. Tapetud loomade lihakehad pandi keskmisse ruumi jää peale.

Meie maja kõrval, Põllu 1, oli väike maja, kus enne sõda elas karjatalitaja Juuli Atso. Tal oli neli poega. Kõige noorem, Antsu-nimeline, oli minuga üheeaaline, selline omapead kasvanud krutskimees. Vanemad pojad olid sõja ajal Saksa sõjaväes olnud. Sellest tingitult oli emal pärast sõda võimudega arusaamatusi. Viiekümneendate keskel paigutati Atso Juuli korterisse sovhoosi klubi, kus olen koos teistega tantsimas käinud.

Maja teises otsas oli pesuköök vee ja pesukeetmise katlaga. Kõrval, väiksemas ruumis, oli pesurull, seal rulliti kogu kuivanud pesu siledaks. Olen minagi seda rulli tühimuseni vändanud.

Sellega on Kohila mõisasüdame hoonetele ring peale tehtud. Veel mõni sõna Posti tänaval asunud punastest tellistest postkontori maja kohta. Sõja ajal juhatas seda asutust Lundeni-nimeline mees. Tema vend oli lendur, kes tiirutas vahel postkontori taga põllu kohal ja viskas alla mõne pakikese, mida Lunden juba ootas.

Minult on küsitud ka turbarappa läinud raudtee kohta. Ilmselt oli see raba sama koht, kus hiljem asusid mõisa heinamaad, mis olid lahtiste kraavidena kuivendatud. Meenub, et rabatee, mis algas vabriku õuest, oli sirge ja kitsas - vastutulijad loorehast igatahes mööda ei pääsenud.

Vabriku kanal algas vabriku eest, kohe kui sillast üle oli saadud, ja tegi 90-kraadise kurvi Tööstuse tänavasse. Kanali kaudu voolas kogu Keila jõe vesi mere poole, paisu alla ei läinud midagi. Vabrikust tulev vesi oli sogane, valkjat värvi, sest tõi paberimassi pesemisel kaasa palju tselluloosi, paberi põhimaterjali. Seda jätkus jõe reostamiseks kümneid kilomeetreid, veel Viilveres ja Kurtnas oli jõevees seda näha.

Praegusel mõisa skeemil on näidatud, justkui kuulunuks kogu üle jõe asunud kirdeosa mõisale. Tegelikult olid meie ajal seal juba vabriku maad. Hiljem ehitati raudteesillale ka värav ette. Aga 1940-50ndatel aastatel seda polnud ja kõik võisid iga kell üle raudteesilla parki minna, ainult vabrikuhoonete juures ei tohtinud kolada.

Kanal kulges pärast vabriku läbimist lääne suunas ümber mõisa maa piiri, jäädes algul ca 50 meetri kaugusele jõest, hiljem lähenes jõe 20-30 meetrini ja nii kulges kanal paralleelselt jõega 300-500 meetrit, moodustades puudega kaetud romantilise seljandiku, kus armastajad jalutamas käisid. Pargi jõepoolsel kaldal oli pooleldi vees suur tasase pinnaga kivi, endine babtistide ristimiskoht. Legend räägib, et kunagi, enne ristimispäeva olla keegi ulakas sellele kivile suure hunniku kakanud ja püha paiga nii ära reostanud, et usumehed ei suutnud needust maha võtta ning ristimispaik koliti 3-4 kilomeetrit allavoolu.

See park oli looduslikult kujunenud, seal oli tammesid, vahtraid, eespool pärnasid, rääkimata leppadest ja toomingatest. Puud kasvasid harvalt, päike paistis läbi.

Aedniku- ehk Virtsahvti maja, mida Enn Esko on tekstis nimetanud ka põlenud majaks. Hoone oli oma eluajal peatuspaigaks paljudele rohkem ja vähem erilistele inimestele. Kahju, et ta lõpuks tuleroaks läks. Foto: Hageri muuseumi varadest